

1990

TRI ZABLUDE

prepreke tržišnoj privredi i pravnoj državi

Uvodna usmena reč koju je Autor održao na IV sesiji Kopaoničke škole civilnog prava koja je bila posvećena temi »POVRATAK PRIVREDE TRŽIŠTU I VLASNIŠTVU« u decembru (17–19) 1990. godine.

Na ovom simpozijumu podneseno je 84 referata raspoređenih u 12 tematskih oblasti: pravni status i karakteristike preduzeća; pravni režim sredstava – imovina preduzeća; upravljanje, zastupanje i povezivanje preduzeća; preduzeća organizovana kao društva i osiguravajuće organizacije; zadruge i zadružna preduzeća; prestanak preduzeća; preduzeće i radni odnosi; sudska i druga zaštita imovine preduzeća; preduzeće, porezi i javne finansije; spoljnotrgovinska preduzeća i carinske zone; strana ulaganja u Jugoslaviji; harmonizacija prava o preduzećima Evropske ekonomske zajednice.

Tekst ove usmene reči zabeležen je audio-tehnikom i kasnije autorizovan i publikovan u časopisu »Pravni život« br. 1–2 iz 1991. godine.

Poštovane Kolege,

Evo nas opet, okupljeni, pod ovim našim nebom i u ove naše decembarske kopaoničke pravničke dane.

Ideja prava nas je ovde, na ovom vrhu prirode, dozvala pre nekoliko godina. I mi ostadosmo tu i zasnovasmo Kopaoničku školu prava.

Dođosmo i ostadosmo tu, ispod Pančićeveg vrha, baš kako je to učinio i sam Josif Pančić.

Po nagovoru i savetu Vuka Karadžića, iz Beča, Josif Pančić je došao u Srbiju, i u njoj ostao da bi, između ostalog, postao i prvi predsednik Srpske akademije nauka.

Ljudi tadašnje Srbije ne pitahu za njegovu nacionalnu pripadnost i poreklo, već samo za njegovo znanje. I učiše od njega, i naučiše, da svet prirode ne zna za državne i nacionalne granice.

Imali su tadašnji ljudi Srbije više razuma, rekao bih, od onih koji će doći da posle više od sto godina žive na istim prostorima.

Ovoga puta, pravnički, a ne Pančićev botanički svet, došao je ovde da gradi jednu tradiciju znanja – sačinjenu, pre četiri godine, od pravnog režima nepokretnih stvari, da bi sledeće godine ovaj isti skup konstatovao desetogodišnji život i neživot Kodifikacije obligacija, koga je tada snažno gušila agresija tzv. udruženog rada, život koji je u svom ranom detinjstvu bio gušen, ali koji nije bio ugušen. Sledeća godina je bila posvećena opštim pravilima procedure prava.

I uvek u ovim našim danima, kada su naše misli ovde suprotstavljene, kao da priroda čuje naše misli, pa i ona uskovitla svoju mećavu. Koliko juče sam bio uplašen da će nas priroda izdati, i da ćemo imati lep dan, kao što je bio juče, ali kao što vidite, priroda nas nije izdala i danas je počela mećava. Kada se pravnička misao uskovitla, ovde u ovoj sali, onda se nešto i u prirodi dešava, kao da ima tu neke simbolike.

Danas nas je okupila jedna velika društvena potreba i jedno pitanje večite mladosti: kako ispuniti one tri drevne zapovesti prava – pošteno živeti (*honeste vivere*), nikoga ne vređati (*alterum non laedere*) i svakome dati ono što mu pripada (*suum quique tribuere*).

Skrenuo bih vam pažnju na ovu treću zapovest, jer mislim da nas je ona ovde okupila: kako svakome dati ono što mu pripada. To je pitanje svojine, te osnovne ustanove svake pravno organizovane zajednice. To je pitanje ko i pod kakvim uslovima prisvaja plodove rada, pod pravičnim ili ponižavajućim uslovima, u ambijentu konkurencije sposobnosti, ili u ambijentu državnog i partijskog monizma i njegove svekolike društvene diktature.

I kada smo se prošlog puta, pre godinu dana, ovde u ovoj istoj sali rastajali, pomenusmo tada i neku izreku koja dolazi sa nekih drugih meridijana i koja kaže: »Rastati se, to znači pomalo umreti«.

Naše današnje prisustvo očigledno demantuje ovu izreku jer mi pravnici ipak nismo dozvolili da »pomalo umremo«, bar ne u jednom intelektualnom trajanju koje nam nalaže naša pravnička vokacija, kada smo već »podosta umrli« u smislu odbrane prava i pravnog poretka od političkog i ekonomskog diktata.

Ta društvena potreba kojoj smo se danas odazvali zove se »*povratak privrede tržištu i vlasništvu*«, kako su nazvane ove dve knjige priloga koje će biti pod izoštrenom optikom ovog uvaženog skupa u ova naša tri dana.

Reči koje zbunjuju – povratak privrede tržištu i vlasništvu. Gde smo mi to bili, gde smo izgubili korak sa vremenom, gde smo izgubili individualnu i društvenu energiju, živote? Sve to, da bismo se »*vratili u budućnost*«.

Kao da nas je prohujala državno-svojinska zabluda, a zatim društveno-svojinska diktatura sprečila da koračamo putevima pravne civilizacije i ekonomske emancipacije.

Neka vrsta restitucije, kako bismo to mi pravници rekli. Ali, restitucije koja nas je smestila u stanje docnije u odnosu na one narode Evrope koji nisu imali potrebe za takvom restitucijom.

Ili tačnije, koji su se još pre tri stoleća oslobodili svoje zablude o »postojanju veštica« i koji su se udaljili od feudalizma puna dva stoleća; i koji oslobođeni svih lokaliteta, pa čak i nacionalne ekonomije, kao »uloga« u nadnacionalne tvorevine, ulaze u XXI vek, sa integracijom znanja.

Oni danas nemaju potrebu za restitucijama; oni, dakle, danas ne govore o »povratku privrede tržištu i vlasništvu«, već o budućnosti tržišne privrede u uslovima integrisanog znanja koje ne priznaje kapije lokaliteta političko-nacionalnih feuda.

Jednostavno, atomiziranje privrednog i svakog drugog života, zatvaranje u svoju autonomiju, u svoj pravni i svaki drugi svet, izolovanost informativna, ekonomska i kulturna – preživela je pojava svakog organizovanog društva s kraja ovog veka, ukoliko to društvo ne želi da svoju budućnost smesti u prošlost.

Dakle, okupljeni ovde, mi danas hoćemo da odgovorimo na društveno pitanje – o pravnom položaju privrednih organizacija u jugoslovenskom svojinskom pluralizmu, ili, kako rekoh, povratku privrede tržištu i vlasništvu.

Ova društvena potreba i ovo društveno pitanje dolazi na pozornicu prava kao rezultat socijalnih promena u istočno-socijalističkim zemljama (zemljama tzv. realnog socijalizma) uopšte, a posebno u sferi državno-socijalističke svojine, odnosno kao rezultat socijalnih promena u Jugoslaviji i Srbiji u domenu ekonomske i političke demokratije, za koju se verbalno izjašnjavaju gotovo svi relevantni društveni protagonisti ispoljeni kroz različite političke asocijacije.

I pored antagonističkih političkih ciljeva i drugačijih vizija organizacije društva, svi ti protagonisti, u jednom tonu, u jednoj monotoniji, do beskraja ponavljaju reč: tržišna ekonomija, politička demokratija, pravna država.

Pri tome, iza ove svesne maskarade ili nesvesne mimikrije, kriju se često upravo suprotna opredeljenja. Kada se hoće da opravda neka mera antipravne države, kaže se da funkcioniše pravna država.

Kada hoćemo da politički opravdamo administrativnu meru u domenu ekonomskih odnosa, kažemo da funkcioniše moderna dr-

žava u uslovima tržišta. Kada hoćemo da politički opravdamo fak-
tički monopol nekog monizma, onda se upotrebljavaju velike reči
pluralizma.

Ova tzv. muka s rečima, pored učenog neznanja, krije u sebi i je-
dan animus izvežbanog znanja: pred neupućenim sve se može pokriti
izgovaranjem ovih »magijskih« reči stvaranjem opšte zablude.

Kao da smo dobro proučili sve te magijske reči iz doba starog i
srednjeg veka, mada se njihovim izgovaranjem čovek obvezivao pre-
ma božanstvu.

Danas, izgovaranjem određenih »političkih« reči, stvara se je-
dan svoj legitimitet, očituje se svoja odanost svojoj partiji i svome gos-
podaru. Te »svete« reči kod nas, kao što znamo, postojale su (socijali-
zam, marksizam, Pismo, udruženi rad, samoupravljanje, itd.) i postoje
i danas (tržišna privreda, nacionalni interes, politički pluralizam,
pravna država, itd.). Razume se, da se na njima ovde neću zadržavati.

Ali, tim povodom, hoću da skrenem pažnju na jednu tehniku:
zabluda pojedinaca (naročito moćnog) izaziva javnu zabludu, a onda
javna zabluda povratno zabluduje pojedinca da istraje u zabludi. I
tako, sve do zdravog kritičkog razuma, kao vesnika preporoda.

Bilo kako bilo, evo danas ovde pravničke javnosti da kaže šta
misli o pravnom položaju privrednih organizacija u tzv. novim uslovi-
ma svojinskog pluralizma.

Za kratko vreme formirana je pravna znanost i smeštena je u
ove naše dve knjige, sa preko hiljadu stranica štampanog teksta, sa-
stavljenog od skoro stotinu autora i podeljena u dvanaest tematskih
oblasti.

Čitav pravnički svet se angažovao da odogovori na aktuelno
društveno i pravno pitanje.

Ali, nije li opet, kao što je to bilo u prošlosti nebrojeno puta, ova
dobra namera zarobljena tzv. opštom zabludom koja je svesno izazva-
na od strane onih društvenih protagonista koji ustvari, imaju disimu-
lovane motive da zadrže *status quo*, uz nužne promene jedne društve-
ne mimikrije.

U stvari, hoću da konstatujem da oficijelno proklamovana tr-
žišna privreda sa pluralizmom svojinskih oblika i pravnom državom,
čemu smo posvetili ove dane našeg simpozijuma, ne može da bude
uspostavljena iz tri bitna razloga:

– zarobljenost privrede i njene pravne nadgradnje nacionalističko-narcisoidnim lokalitetima koji predstavljaju pravi bastion i anti-pod slobodnoj tržišnoj privredi;

– zadržavanje i dalje produžavanje života jednoj, naizgled, konfuznoj ustanovi tzv. društvene svojine, iza koje stoje jasni interesi prisvajanja, upravljanja i raspolaganja vladajuće socijalističke partije (bar u Srbiji), koja, mislim na društvenu svojinu, već sama za sebe predstavlja nepremostiv zid robnoj proizvodnji i slobodnoj tržišnoj privredi, i koja obezbeđuje nadmoć i diktat politike u svim porama društveno-ekonomskog organizma. Sve to uglavnom važi i za one teze širom Jugoslavije (i gde nije na vlasti socijalistička partija) ukoliko se zadržava i produžava ili tzv. privatizacijom stvara državna svojina, gde je država nosilac *imperiuma*, a ne *dominimuma*;

– opšta kriza pravnog sistema, koja se svojim obeležjima sublimira u zajednički društveni i pravni imenitelj, a koji se zove totalna pravna nesigurnost konstatovana opštim mišljenjem kao notorni društveni fakt.

*
* *

Prema tome, dok se iz društvenog tkiva ne odstrane ove tri patološke pojave, ove tri tzv. zablude-prepreke (*l'erreur obstacle*) – dozvolite da ih tako nazovem – mi ne možemo govoriti o vladavini prava i socijalnoj pravdi.

U stvari, mi možemo o tome govoriti, kao što ćemo danas i naredna dva dana govoriti, ali to je izraz želja, ili tačnije, to je refleks opšte zablude, koja je nas pravnike ne po prvi put uhvatila u svoje mreže.

I zato, stvari treba nazvati pravim imenom. Treba konstatovati stvarno stanje stvari pomoću ustanova pravne i ekonomske civilizacije, i utvrditi, da je na sceni (posle udruženog rada i dogovorne ekonomije), još jedna svesno izazvana zabluda i jedna bujica sada novih reči, kao što su tržišna ekonomija, pluralizam interesa i svojinskih oblika, pravna država, itd., što sve, očigledno, ne može biti realizovano, dok stoje već pomenute tri zablude-prepreke.

Prema tome, naše intelektualne, pravničke i profesionalne misli, ispoljene u radovima ova dva toma spremljena za ovo naše okupljanje, predstavljaju »preuranjene podneske«, kako bi to rekli pravnici procesualisti.

Potrebno je, dakle, prethodno, snagom imperijuma vladajućih društvenih protagonista u licu vladajuće socijalističke partije (bar u Srbiji), odrediti jasno njen istorijsko-ideološki status u odnosu na prethodnika i njegovo ideološko i pravno nasleđe u smislu univerzalne sukcesije ili nesukcesije. Razume se, tu nije dovoljno samo verbalno određenje, već praktično izvršenje.

Ovako određen status bi otklonio ili ne bi otklonio sve zabludoprepreke, zavisno od političkog, ekonomskog i filozofskog opredeljenja. Ali, u svakom slučaju, tada bi znali o čemu je reč.

Ovo s toga, da bi smo znali da li smo u kontinuitetu praznorečja i opšte izazvane zablude (ovoga puta nešto modifikovane), da bi smo znali da li smo i dalje u vodama antiprava, kojima i dalje plovi brod nelegitimiteta i nelegaliteta, da bi smo znali da li i dalje zadržavamo maskaradu prava, ili smo se konačno i meritorno opredelili za renesansu prava.

Sve dok to ne budemo pouzdano i naučno saznali, naši pravnički podnesci biće »preuranjeni«, ili tačnije, ove naše minuciozne analize raznolikih pravnih situacija koje su svojstvene pravnoj državi tržišne orijentacije, ostaće bez željenog efekta i društvenog ekvivalenta.

Značice samo još jednu pravnu rundu, poput one iz vremena tzv. radničkog ustava (Magna carta samoupravljanja) originerne koncepcije o nekoncepciji tzv. društvene svojine, kao koneksiteta tzv. dogovorne, udružene, itd. ekonomije, zbog čijih posledica pokušavamo da izvršimo ono što pravnici zovu *restitutio in integrum*.

*
* *
*

Ako bi smo ove konstatacije propustili kroz lupu nauke, kao organizovane i istinoljubive sumnje, potrebno bi bilo prepustiti se svetu izvora pravne i druge literature, svetu fusnota, itd. Međutim pošto je ovde reč o notornim istinama, uzimam slobodu da se za ovu prili-

ku zadržim posebno na svakoj od pomenutih zabluda-prepreka, i to samo u smislu konstatacija opšte poznatih znanja i društvenih pojava.

*
* *

I. ZAROBLJENOST PRIVREDE I ZATVARANJE EKONOMIJE KAPIJAMA NACIONALISTIČKIH LOKALITETA

Notorna je stvar da prostorima Jugoslavije hara nacionalistička barijera koja se po samoj svojoj prirodi direktno suprotstavlja slobodi tržišne privrede.

Ustvari, do juče vladajuća politička partija u Jugoslaviji, a od pre nekoliko dana još na nekim prostorima Jugoslavije, radi svog održavanja, našla se na braniku svog nacionalističkog lokaliteta. Isto su učinile i one političke partije u Jugoslaviji koje se sebe nazivaju nesocijalističkim, a koje egzistiraju na nacionalističkom talasu.

Razume se da se ovaj fakt odrazio na sve oblasti individualnog i društvenog života, a posebno na domen slobodne tržišne konkurencije.

U takvim uslovima, a pod verbalnim izjašnjenjem da se borimo za tržišnu privredu (dakle, opet jedna svesno izazvana zabluda), prevashodno se gleda na poreklo robe i nacionalnost nosioca određene privredne aktivnosti.

Ako roba dolazi sa teritorije zavađenih i posvađenih naciokratija, onda se uvoz i plasman takve robe drastično sprečava, nasuprot svim ekonomskim zakonima, a posebno, zakonu ponude i potražnje, konkurencije, kvaliteta proizvedene robe, visine njene cene, itd.

Tada stupa na scenu nacionalna država i preko svog zakonodavstva (naučno nelegitimnog) uvodi posebne mere tzv. svoje zaštite, počev od posebnog poreza na promet roba i usluga koje potiču sa nacionalističko netrpeljivih područja, pa preko posebnih taksa, sve do polaganja obaveznog dela depozita kod Službe društvenog knjigovod-

stva ako hoće da se trguje sa nekim koji je na tuđoj nacionalističkoj teritoriji.

I tako, umesto tržišne privrede dobijamo jedan zbir administrativnih mera, motivisan i inspirisan nacionalističkim lokalitetima. Nastaje jedno utrkiavanje, nacionalistička utakmica na terenu tzv. tržišne privrede, gde se poeni računaju po broju uvedenih retorzionih mera, a ne po broju i efektu konkurencije sposobnosti tržišno utemeljenih subjekata.

Na jednu administrativnu meru odgovara se retorzijom. Na tu retorziju odgovara se super-retorzijom, a na super-retorziju odgovara se super, super-retorzijom. I takav harač, razume se, da nema granica. Njegov ishod je bezdan, kriza, i agonija načela slobodne tržišne konkurencije u uslovima tržišne privrede.

Jugoslavija je, dakle, na retrogradnom talasu atomizirane ekonomije i prava, sputana u nacionalne autarhične okvire, preko kojih, već zaboravljeni feudalizam, doživljava neku vrstu svoje obnove i reinkarnacije.

Zakasnele nacije kasne i sa slobodom prometa. Njihova narcisoidna samodovoljnost prihvata današnje tokove tržišne privrede samo kao akcesorijum i samo u onoj meri koja je dovoljna da ih predstavi kao autonomna i suverena nacionalna bića.

Sve ostalo je farsa. U prvom i neprikosnovenom planu izgrađuje se nacionalistička ekonomska i svaka druga autarhičnost, zarobljena bedemima sopstvenog lokaliteta.

Takvo stanje na planu ekonomsko-privrednih odnosa, očigledno, ne može računati na krila pravnog sistema koji treba te odnose da reguliše i prati, već na njegovu nemoć, degradaciju i krizu, što se sve završava istorijskim porazom takvog prava.

Istorija poznaje takve primere. Dokle može ići ta monistička nacional-državna isključivost, neka nam posluži kao primer definicija prava koju je dao kongres nemačkih pravnika 1933. godine – »pravo je sve ono što koristi nemačkom narodu, a nepravo je sve ono što mu škodi«.

Pri tome, da li je nešto korisno ili škodi nemačkom narodu procenjuje se sa stanovišta isključivosti nacional-ideologije. Razume se da je tu sahranjena svaka pomisao na pravnu državu i njen legitimitet.

Nacionalističke retorzione mere, već pomenute u ovoj reči, prema oficijelnom objašnjenju, između ostalog, imaju za podlogu jedan faktički automatizam.

Ako neki drugi nacional-državni subjekt u okviru Jugoslavije krši ustav i čini delikt, onda se taj delikt uzima kao pravni osnov za isto takvo ponašanje od strane drugog subjekta istog statusa.

Ovakvo postupanje može imati objašnjenja na nekim prostori-ma metaprava, ali na terenu pravnog poretka zamišljene pravne drža-ve takav akt bi zbunio pravnu misao.

Jedan učinjeni delikt može samo proizvesti pravne posledice na način i pod uslovima kako je to predviđeno za konkretnu pravnu situ-aciju. Ali, taj delikt nikada ne može biti pravni osnov za isto tako de-liktno ponašanje od strane drugog subjekta.

Cela pravna civilizacija je tu da posvedoči ovo elementarno pra-vilo. Razume se, sa izuzetkom da to pravilo nije funkcionisalo u naj-ranijim i najprimitivnijim sistemima, gde je važio sistem taliona – »isto za isto«. Ali, valjda, ne treba dokazivati da je sistem taliona relikv prošlosti.

Administrativno uplitanje u privredne tokove, sa motivom na-cionalnog očuvanja svoje autarhičnosti, ponekad prevazilazi domaće granice pojedinih nacionalnih suvereniteta, i upušta se u ograničenja i zabrane i kada su u pitanju inostrani subjekti.

Navešćemo samo jedan primer. Prema važećem zakonu u Srbiji, Izvršno veće Skupštine Republike Srbije može (doduše privremeno) štošta propisati u smislu ograničenja i zabrane uvoza, ali jedno je u di-rektnoj suprotnosti upravo sa stanovišta tržišne ekonomije i samostal-nosti tržišnih subjekata, a to je: Izvršno veće može urediti poslovne odnose domaćih lica sa određenim stranim licima u inostranstvu koja se bave spoljnotrgovinskim poslovanjem.

Pošto je ovaj zakon nedavno donesen, ostaje da se vidi, kako će to praktično izgledati, ali je sada već sasvim jasno da je ovo jedna od mera antitržišne orijentacije.

Spisak takvih mera bi nas daleko odveo, i nema nikakvog razlo-ga takve mere nabrajati ovde i ovom prilikom.

Bitno je u ovom delu, kada se govori o zarobljenosti privrede okvirima nacionalističkih lokaliteta, konstatovati i zaključiti: istori-ja tržišne privrede i pravni sistem kao deo njene nadgradnje pokazu-

je nam da se ona uvek povlačila pred agresijom lokaliteta, bez obzira da li se ti lokaliteti zvali feudi ili autohtoni nacional-ekonomski suvereniteti.

Međutim, tržišna privreda, kao privreda robne proizvodnje koja sobom nosi instituciju privatne svojine, potpuno je eliminisana u uslovima državno-planske privrede koja sobom nosi instituciju državne svojine, gde je država i u tom (ili pre svega u tom) sektoru nosilac imperijuma, a ne nosilac dominijuma.

II. NEMOGUĆNOST TRŽIŠNE PRIVREDE U USLOVIMA POSTOJANJA DRUŠTVENE SVOJINE ILI DRŽAVNE SVOJINE KAO NOSIOCA IMPERIJUMA

I tu počinje druga barijera tržišnoj privredi koja je ovde, u ovoj reči, nazvana zabluda-prepreka, a koja se vidi u zadržavanju i daljem produžavanju ustanove tzv. društvene svojine, ili njenom transformisanju u državnu svojinu gde je država nosilac imperijuma.

Naime, Ustav Republike Srbije, koji je pre nepunih tri meseca donesen, zadržava tzv. društvenu svojinu rečima da se društvena svojina zajemčuje.

Razume se da je ova ustavna odredba okrenuta budućnosti, i da se iz teksta ustava ne može ništa drugo zaključiti, a ponajmanje da se predviđa njeno transformisanje ili eliminisanje.

To ne proizilazi ni iz ustavnog zakona koji, u neku ruku, predstavlja završne i prelazne odredbe ustava.

Dakle, sa stanovišta pravne egzegeze, društvena svojina je ustavna kategorija koja nije ničim uslovljena niti joj je vek trajanja na bilo koji način određen.

Doduše, prema ovoj ustavnoj odredbi, pored društvene svojine predviđa se još i državna, privatna i zadružna, kao i drugi oblici svojine, koji svi imaju jednaku pravnu zaštitu.

Ako se ostave po strani neki tonovi koji ne bi mogli izdržati jednu probu nauke i njenu optiku, kada je u pitanju pomenuta ustavna odredba, čini se da nije ni trebalo nabrajati razne svojinske oblike. Oni se ne mogu definisati, niti su oni izvan jedinstvenog genusa svo-

jine i njenog nosioca kao nosioca dominijuma. Svojina je jedinstven pojam u tom smislu što ona svom, i to bilo kom, titularu kao nosiocu dominijuma daje pravo držanja, korišćenja i raspolaganja nad predmetom svojine. Razume se da se propisima može različito regulisati pitanje okvira sadržine i ograničenja svojine, pa i s obzirom na različite statute pojedinih titulara, ali to nije bitna odrednica kada je reč o svojini koju ustav treba da predvidi kao opštu ustanovu.

Očigledno je, dakle, da se društvena svojina zadržava u novom ustavnom poretku Srbije. To što je data jednaka pravna zaštita svim svojinskim oblicima nabrojanim u ustavu, to je opet prodiranje laicizma u pravo, jer je istorijska notorna istina da svojina ima svoju zaštitu, koja je, *grosso modo*, gledano, takođe jedinstvena kao što je jedinstven i sam pojam svojine.

Ali, ostavimo to po strani. Bitno je primetiti da je tzv. društvena svojina, kao originerno rešenje jugoslovenskih politekonomista, koja je dobila svoju zaokruženu formu u Ustavu iz 1974. godine, i Zakonu o udruženom radu (toj Velikoj Povelji slobode i samoupravljanja, kako se ovaj zakon svojedobno nazivao od strane politekonomista i krivoklepnika) – nužno i neraskidivo vezana za socijalističko samopravno uređenje.

Nema, dakle, društvene svojine izvan tog uređenja, u kome jedino može biti smeštena u kontekstu sa tzv. samoupravnom socijalističkom robnom proizvodnjom (opet jedna zabluda čije posledice i danas ispaštamo) i dogovornom i dohodovnom ekonomijom udruženog rada.

Krunu takve ekonomije upravo čini tzv. nesvojinski koncept društvene svojine, koji je od nečije stvorio svačiju i ničiju svojinu. Pod udarom te koncepcije eliminisane su, pod vidom prava, tekovine pravne civilizacije i na taj način pravo je u ovoj oblasti bilo pretvoreno u neku vrstu svoje suprotnosti.

Istovremeno, taj koncept je u praksi odstranio pravni promet između određenih subjekata i doprineo podeli i zatvaranju tržišta, počev od republičko-pokrajinskih pa sve do regionalnih i opštinskih granica. Time je bila dekomponovana i poslednja čestica tzv. jedinstvenog jugoslovenskog tržišta, što je dovelo do neprimene niza saveznih zakona koji su trebali da prate to tržište.

Tu, dakle, treba tražiti »*jabuku razdora*« između proklamovanih i ostvarenih ideologija.

Prevlast dogovorne nad tržišnom privredom u svojoj konsekvenci doveo je do eliminisanja notornih pravnih kategorija koji su izraz sveopšte pravne i moralne civilizacije.

Tako je obligacioni ugovor, kao neminovni pratilac robno-novčane cirkulacije koji je preživio vekove, bio dekretom dogovorne i društvene svojinske ekonomije proteran sa pozornice jugoslovenskog pravnog života. Umesto njega, uvedeni su neki kvazi-pravni ili metapравни društveno-ekonomski instrumenti.

Ugovorno pravo, agresijom ovih faktora, doživelo je svoju istorijsku degradaciju na prostorima Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Snaga i opsesija jedne dogme bacila je u zaborav jednu neminovnost: uloga i domašaj obligacionog ugovora u jednom društvu objektivno su ustanovljeni stepenom razvoja robno-novčanih odnosa.

U takvim prilikama, dakle, u prilikama prevlasti tzv. društvene svojine, nastajalo je i širilo se, na hipertrofičnim talasima zamaskiranog praznorečja, jedno zakonodavstvo koje je izdalo ideju prava i koje je, potčinjavajući se snazi političkog monizma i ekonomizma, izgubilo sve atribute prava i njegovog legitimiteta.

*
* * *

Ceo ovaj koncept dogovorne i dohodovne ekonomije, sa ne-svojinskom koncepcijom društvene svojine i udruženim radom kao atributom socijalističkog samoupravnog uređenja, nije izdržao probu života.

Zeleno drvo života i snažni društveni titulus upravo je doneo i radikalne promene i u ovoj sferi društvenih odnosa.

Širom Jugoslavije promenili su se ili se upravo menjaju ustavi kao konstituante drugačijih pogleda na organizaciju društva u političkom, pravnom i ekonomskom pogledu.

Tu je i Ustav Republike Srbije koji preživljava tek svoj treći mesec. Mnogim svojim ustanovama on se distancirao u odnosu na pret-

hodni ustav. Dovoljno je reći da ovaj ustav u svojim odredbama ne pominje socijalizam kao društveno uređenje, niti ga pominje u samom nazivu Republike. Čini se da to nije bilo teško učiniti, jer »pogrešno obeležavanje ne škodi« (*falsa demonstratio non nocet*).

Ali, upravo tu nastaje jedna konfuzija ili svesno izazvana zablu-
da. Taj isti ustav ne spominje socijalizam i socijalističko samouprav-
no društvo a zajemčuje društvenu svojinu koja jedino može opstati u
kontekstu takvog društva.

S obzirom da je ovaj ustav donesen u uslovima jednopartijskog
sistema, potrebno je pogledati odredbe Programa Socijalističke partije
Srbije koje se odnose na društvenu svojinu.

Pre svega, ovaj program predviđa tržišnu privredu, ali predviđa
i društvenu svojinu, i to sa mnogo više obeležja nego što to čini Ustav
Srbije.

Tako, ovaj program priznaje jednaku pravnu zaštitu svim ob-
licima svojine (o čemu je već bilo reći), ali istovremeno predviđa da
društvena svojina, zbog svog velikog udela, vrši odlučujući uticaj na
privredna kretanja.

Nadalje, prema ovom programu, Socijalistička partija smatra da
subjekt društvenog vlasništva treba da bude Narodna skupština kao
najviši organ vlasti. Ona može obavljanje vlasničkih funkcija poveriti
nekom stručnom telu, koga će ona postaviti i kontrolisati.

Nadalje, Socijalistička partija Srbije smatra da društvenu svoji-
nu treba pretvoriti u akcijski kapital, ili drugačije rečeno, prema ovom
programu, u upravljanju i poslovanju, a ne u vlasništvu, leži tajna efi-
kasnosti.

*
* *

Kao što se vidi, pitanje organizacije društvene svojine određeno
je Ustavom Republike Srbije i Programom Socijalističke partije Srbije.

Zaključci su sledeći: društvena svojina ostaje kao pravna i eko-
nomska kategorija.

Umesto do sada važećeg koncepta po kome ona nema svog nosioca, sada se taj nosilac nalazi u Narodnoj Skupštini Srbije.

I najzad, društvena svojina treba da izmeni svoj pojavni oblik i pretvori se u akcijski kapital, jer je bitno upravljanje i poslovanje u smislu potrebe za većom efikasnošću.

I kao opšti zaključak ovoga programa – društvena svojina i dalje vrši odlučujući uticaj na privredna kretanja.

*
* *
*

Antinomija je tek sada potpuna. S jedne strane, uvodi se tržišna privreda, a s druge strane, zadržava se centralna društvena ustanova, koja je, svim svojim atributima, upravo suprotna toj privredi.

Izdvojena iz tkiva socijalističkog samoupravnog udruženog rada, gde je imala neku logiku i pored svih konfuzija, i gde je predstavljala organski deo tog organizma, transplantira se na jedno drugo društveno, pravno i ekonomsko biće, gde jedino može imati sudbinu stranog tela, i gde, po logici same stvari, ne može opstati.

S obzirom da je trpela prigovor da egzistira bez titulara, Programom joj je taj titular određen. To je Skupština Srbije kao najviši organ vlasti.

Vrlo sam oprezan pri davanju bilo kakvih mišljenja i ocena i kada je u pitanju moja najuža struka, obligaciono pravo. Ali, mislim da ovde mogu sasvim sigurno da konstatujem da je ovo jedna improvizovana konstrukcija, naučno totalno neproverena i u suštini nemoguća u uslovima tržišne ekonomije. Kako može Skupština Srbije da se pojavljuje na tržištu i da koristi i prisvaja predmete te svojine, pa makar to bilo i preko nekog stručnog tela, kao organizatora funkcionisanja društvene svojine? Šta drugo reći nego: još jedna više tzv. zabluda-prepreka.

Olako je improvizovana i konstatacija da je kroz akcijski kapital bitno upravljanje i poslovanje, i da tu leži tajna efikasnosti, a ne u vlasništvu.

Ta tvrdnja je, pre svega, podložna kritici u tom smislu da je upravljanje i poslovanje u suštini raspolaganje, a to je onaj treći klasični atribut svojine koji se zove *abusus*.

Dakle, transformisanjem društvene svojine u akcijski kapital, prema ovom programu, suštinski se ne dira u opstojnost društvene svojine, već se samo menja njen izraz, i to samo radi, po rečima Programa, bolje efikasnosti.

Ako se tome doda i široka lepeza tzv. javnih preduzeća, nije teško uvideti suštinu stvari.

Putem zadržavanja društvene svojine, kao odlučujućeg faktora u privrednim kretanjima (bez obzira na proces njenog pretvaranja u akcijski kapital), i proglašavanjem mnogih preduzeća javnim preduzećima, država ostaje i još više postaje vlasnik najvećeg dela društvenog blaga, i to kao nosilac imperijuma, a ne kao nosilac dominijuma. Koji je to onda društveni sistem, nije teško reći, imajući u vidu komparativna i istorijska iskustva u organizaciji svojinskih odnosa u jednom društvu.

To znači da država kao subjekt ove svojine ima javno-pravna ovlašćenja da, kao takva, ignoriše zakone tržišta i da zadržava ili još više pojačava svoju nadmoć i svoju upravu nad privrednim poslovima.

I u tome leži *sedes materiae* ove tzv. zablude-prepreke tržišnoj ekonomiji. Insistiram, dakle, na razlikovanju države kao nosioca *imperijuma* i države kao nosioca *dominijuma* u sferi privrednih odnosa.

U planskoj netržišnoj ekonomiji istočno-evropskog tipa, država je nosilac imperijuma dok u tržišnoj ekonomiji država može biti samo nosilac dominijuma, ali tada se ona javlja na tržištu kao i svaki drugi tržišni subjekt, sa svim pravima i rizicima koje nosi tržišna ekonomija.

I upravo kada se država javlja kao nosilac dominijuma u uslovima tržišne privrede, praksa je pokazala da se ona na tržištu ne snalazi dobro i da na tom tržištu ona nije dobar gospodar, ona nije *bonus pater familias*. Upravo zbog toga, država u statusu nosioca dominijuma gleda da na neki način pretvori to svoje pravo u neko otuđenje.

Naprotiv, kada se država javlja u sferi svojinskih odnosa kao nosilac imperijuma, onda ona upravlja i diriguje svojom politikom nad privredom. Posebno se to upravljanje ogleda u postavljanju tzv. svojih,

politički proverenih ljudi, koji po pravilu i nisu dobri privrednici, ali su zato dobri poslušnici i izvršioci naloga političkih moćnika. I tada više nema tržišne privrede, pa ni pravne države koja treba da prati tu i takvu privredu.

Ako se pregledaju programi tzv. privatizacije društvene imovine širom Jugoslavije, vidi se jedan izraziti napor da se država javi kao vlasnik ove imovine. Da li kao nosilac imperijuma ili kao nosilac dominijuma, ostaje da se vidi.

To zavisi i od političkih opredeljenja koja su se upravo konstituisala u svim krajevima Jugoslavije.

Kada je u pitanju Republika Srbija, a polazeći od ustavnih odredbi kojima se regulišu svojinska pitanja i odredbi Programa Socijalističke partije Srbije, može se konstatovati da se država predviđa kao vlasnik društvene svojine (bez obzira na pojavni izgled te svojine), i to, uglavnom, kao nosilac imperijuma, što znači da se u Srbiji zadržava nadmoć države i politike nad privredom.

I upravo zbog toga, tu činjenicu vidimo kao zabludu-prepreku uspostavljanja tržišne privrede, što znači da je naslov naših knjiga pripremljenih za ovo savetovanje »povratak privrede tržištu i vlasništvu« više figurativan, nego što je objektivno izvodljiv u hipotezi opstanka ovih društvenih prepreka.

*
* *

III. PRAVNA NESIGURNOST KAO IZRAZ DUBOKE KRIZE PRAVNOG SISTEMA

Međutim, kada bi smo se poslužili nekom vrstom fikcije i rekli da je to ipak moguće, čeka nas tzv. treća zabluda-prepreka, koja je, sama za sebe, dovoljna da potpuno eliminiše i svaku pomisao na funkcionisanje zakona tržišne privrede.

To je kriza prava i pravnog sistema, kriza koja ne pokazuje znake ozdravljenja, već upravo znake sve veće agonije, čiji je kraj obeležen antipravom.

Kada smo pre nekoliko godina raspravljali o krizi pravnog sistema u Jugoslovenskoj akademiji znanosti i umetnosti (ovde je i moj kolega Jakša Barbić koji je bio učesnik te rasprave), konstatovali smo krizu u svim porama pravnog sistema koja je mogla ići u pravcu ozdravljenja ili kraja. Danas više te dileme nema, jer očigledno da je naš pravni sistem izašao iz stanja krize, ali, nažalost, ne u pravcu rekonvalescencije već u pravcu agonije i kraja.

U uslovima potpune pravne nesigurnosti koja je došla kao rezultat nedostataka u kvalitetu i kvantitetu prava, usled čega je opet došlo do neprimene ili neobjektivne primene prava uz grubo gaženje načela ustavnosti i zakonitosti, često upravo od onih koji su pre svih pozvani da štite to načelo – u takvim uslovima se nikakve privredne reforme ne mogu izvesti.

Jednostavno, pravna država je *conditio sine qua non* svakog stabilnog društva i svakog ekonomskog sistema, a posebno onog koga bar verbalno želimo da uvedemo i koji se zove – tržišna privreda.

Pomenimo opet Ustav Republike Srbije, koji već u svojoj prvoj odredbi predviđa da je Srbija pravna država, odnosno da je Srbija demokratska država zasnovana, između ostalog, i na vladavini prava.

Postavlja se, dakle, pitanje da li jedna država postaje pravna, zato ili onda, kada se negde, odnosno u njenom ustavu, napiše da je pravna.

Odgovor je jasan. Pravna država je jedina kvalifikacija koja dolazi kao notorna društvena ocena jednog ishodišta prava i to u njegovom totalitetu – legitimiteta normi i legaliteta u primeni takvih normi.

Dakle, i pod pretpostavkom da su sve norme date u jednom trenutku legitimne, to još ne znači da je u pitanju pravna država, jer je potrebno da se sačeka period primene takvih normi.

Otuda, napisati u ustavu da je država pravna, to je samo lepa želja, koja može upravo donosioca takvog ustava da demantuje uvek, pa i u samom detinjstvu tog ustava.

I to se upravo i dogodilo sa Ustavom Srbije koji je u svom prvom mesecu života doživeo demant proklamovane vladavine prava.

Naime, krajem oktobra ove godine (ustav je donesen krajem septembra iste godine), kada su se donosili zakoni kao retorzione mere u odnosu na druge određene republike (u javnosti poznat kao

paket novih ekonomskih mera), nije bilo ustavnog osnova za njihovo donošenje od strane tadašnje Skupštine Srbije.

Pitanje je rešeno na taj način, što je nedostatak ustavnog osnova bio pokriven klauzulom stroge poverljivosti, a ustavni osnov je »nađen« u autentičnom tumačenju od strane Izvršnog veća Srbije, po kome se ustavni osnov za ove zakone nalazio u nastupelim okolnostima.

Dakle, umesto vladavine prava, evo »*nastupelih okolnosti*« kao izraza *vladavine samovolje*. Evo primera revolucionarne svesti kao izvora prava.

Ili, iz tog perioda, još jedan primer. Donesen je nacrt zakona o tzv. povraćaju poljoprivrednog zemljišta koje je nekad (pre 40 godina) bilo oduzeto od određenih lica i dato drugim određenim licima. Političkoj i drugoj javnosti saopštena je vest o povraćaju ove zemlje. Međutim, za takav akt ne postoji ustavni osnov. Doduše, ovde se stalo pa će se, verovatno, dopuniti ustav ili ustavni zakon sa ovom mogućnošću; dakle, opet izmene i dopune zakona poput mesečevog sjaja.

Prema tome, nemojmo se nazivati pravnom državom kada ne možemo da izdržimo ni mesec dana, a da ne prekršimo ustav kao osnovni pravni akt u jednom pravnom sistemu. Šta je onda ostalo za druge opšte akte sa nižom pravnom snagom?

Ustvari, da bi znali o čemu govorimo, potrebno je, pre svega, upoznati se sa različitim značenjima izraza »pravna država«.

Ovo tim pre što se u našoj pravničkoj i još više u nepravničkoj javnosti, ovaj izraz često upotrebljava i zloupotrebljava uvek kada se htelo političko opravdanje neke preduzete mere pravne ili antipravne države.

Nemam nameru da ovde šire ulazim u poreklo ovog izraza i ove pojave, možda bi sledeća tema našeg okupljanja mogla biti »pravna država« ili nešto slično. Ali, dozvolite samo dve-tri reči.

Pravna država se kao izraz javio u nemačkoj političko-pravnoj teoriji s kraja prošlog i početkom našeg veka (rechtsstaat) i taj pojam nastaje u procesu ograničavanja i zaustavljanja apsolutističke vlasti monarha, kao nosioca celokupne vlasti, a taj proces je započet periodom demokratskih buržoaskih revolucija, prevladavanjem apsolutizma i ulaskom u period suverenosti parlamenta.

U vreme kada se u nemačkoj pravno-političkoj literaturi zasnivao i izgrađivao koncept pravne države, u Engleskoj je već bila konstituisana i izgrađena doktrina o »vladavini prava«. To je tzv. Dajsova teorija. Prema toj teoriji, vladavina prava je suprotstavljena svakom sistemu vlasti koji nosiocima javnih funkcija omogućava vršenje širokih, arbitrarnih ili diskrecionih ovlašćenja prinude. Kao takva, ona je bila smeštena u kontekst individualizma *common law* sistema. O liberalističkoj suštini ove teorije postoji brojna literatura.

U francuskoj političko-pravnoj teoriji umesto izraza »pravna država« i »vladavina prava« sreće se izraz »ustavna država«, a za Kelsen svaka država je pravna jer ona stvara pravo, ali je i sama stvorena od prava, itd.

Ovaj mali podsetnik u ovoj materiji učinjen je samo zato da bi se u najkraćim crtama pokazalo kako je krajnje nekritički i bez određenog značenja u Ustavu Republike Srbije preuzeta ta tzv. engleska teorija o vladavini prava. Ali, ona tamo ima određeno značenje i nalazi se u radovima teoretičara, a mi smo tu teoriju pretvorili u prvo slovo ustava, smatrajući da će se na taj način lepa želja pretvoriti u zbilju, što je još jedna zabluda više.

U stvari, pitanje je: koja svojstva treba da ima jedna pravno organizovana zajednica u vidu državne tvorevine da bi se članovi te zajednice ponašali po onim pravilima koja odgovaraju njihovoj zajedničkoj volji i to na način da se ta pravila jednako primenjuju na jednake slučajeve.

Odgovor na ovo pitanje leži u potrebnoj dozi legitimiteta i legaliteta pravnih normi koja se određuje pouzdanim stepenom društvene tolerancije.

To znači da se sudbina prava ne odlučuje na plenumima i zatvorenim kabinetima i važnim političkim sastancima, često izolovanim od javnosti, već u narodno-pravnom životu, u društvenom biću kao materijalnom izvoru prava. Otuda, legitimitet prava se ne ostvaruje prinudom, nasiljem ili tzv. strojevim korakom ili zabludom jedne pravno organizovane zajednice, već se stiče društvenim titulom koji nastaje putem demokratskog postupka izjašnjavanja.

Kada je u pitanju legitimitet prava, čini se da je uvek aktuelan aksiom legitimiteta koji je dao Ruso: »Najjači nije nikada dovoljno jak

da uvek bude gospodar ako ne pretvori svoju snagu u pravo, a poslušnost u dužnost«.

Kao što se vidi, ova formula legitimiteta prava ističe njene dve osobenosti: poštovanje prava, a ne sile, i potčinjenost svih, pa i gospodara, da se ponašaju u skladu sa pravom, i to u smislu dužnosti. Ustvari, to su prostori pravne države.

Kada je reč o legalitetu kao drugoj osnovi pravne države, recimo još jednom da su pred ovim zahtevom svi jednaki pred zakonom i da se povreda načela legaliteta najbolje uočava u faktu neprimene zakona ili neobjektivne primene, što je postala opšta pojava našeg pravnog sistema, zbog čega je on najvećim delom, i zapao u stanje agonije.

Za Aristotela, strast kvari i izopačuje i najbolje magistrat i najbolje ljude, a zakon i njegova primena je inteligencija bez strasti. Ljudi ne crvene kada na druge primenjuju ono što ne smatraju ni pravednim ni korisnim za sebe.

Pravna država, kroz zahtev legaliteta, treba, dakle, da obezbedi da ne pocrvene oni koji pravo stvaraju i koji ga primenjuju ili, drugim rečima, da svaki sudija ima da sudi samo po zakonu, a ne po strahu od »carstva mi«.

Prema tome, kriza pravnog sistema je antipod pravnoj državi. Sve ono što čini elemente krize pravnog sistema (»pobuna« fakta protiv prava, neusklađenost pravnog i društvenog fakta, neprimena ili neobjektivna primena prava, ugroženost načela ustavnosti i zakonitosti, pravna nesigurnost ustanovljena kao notorna društvena činjenica), upravo je u obrnutoj srazmeri prema svojstvima pravne države. Otuda, pravne države nikada nije ni bilo, niti je može biti u uslovima vladavine monizma (političkog, ekonomskog i svakog drugog), koji, pre ili kasnije, dovodi jedno društvo u stanje sveopšte krize.

Pri tome, jedva je potrebno reći da obe društvene pojave (kriza pravnog sistema i pravna država) nisu okamenjene u večnosti i da su transformacije iz jednog svojstva u drugo ne samo moguće već su u savremenom svetu one i realne i aktuelne.

Kada se, dakle, iz krize pravnog sistema, pokušajem eliminisanja njenih atributa, izade na putanju ozdravljenja, onda nije teško pronaći put koji vodi pravnoj državi.

Polazeći od ove treće zablude-prepreke, koju smo nazvali krizom pravnog sistema, a kojom dominira pravna nesigurnost kao no-

torni društveni fakt, zaključujemo: povratak tržištu i vlasništvu, kao stabilnim ekonomskim i pravnim kategorijama, nije moguć dok se ne otklone prisutni atributi krize pravnog sistema i dok se ne kroči na put pravne države zasnovane na načelu legitimiteta i legaliteta. Otu-
da, koliko smo daleko od pravne države toliko smo daleko i od tržišne
privrede, ekonomske i političke demokratije.

*
* *

I na kraju pitanje: kako organizovati društvene odnose da »svako dobije ono što mu pripada« (*suum quique tribuere*). Idealnu pravdu tu nije moguće postići zbog prirode čoveka kao bića i zajednice kojoj pripada.

Jedna državno-svojinska dogma nije iskazala svoje istorijsko opravdanje, ona danas u svetu više ustupa mesto konkurenciji sposobnosti u uslovima tržišne privrede za koju se vezuju verovanja i stremljenja da ona vodi ekonomskoj i političkoj demokratiji i pravnoj državi.

Očigledno, taj proces je započeo i na našim meridijanima. Ali, da bi smo mogli biti odazvanici tog procesa, potrebno je prethodno ukloniti sve one zablude-prepreke o kojima sam pokušao da govorim u ovoj uvodnoj reči.

U suprotnom, ako ne otklonimo te zablude, opredelićemo se za robinzonsku koncepciju sa svim posledicama koje sobom nosi pusto ostrvo.

A za nas pravnike, trenutak je odluke: antipravo ili renesansa prava.

